

ՅՈՒՇԵՐ ԵՒ ՆՈՇԵՐ

Հ. ՂԵՒՈՆԴ ԱԼԻՇԱՆԻ ՆԵՐՔԻՆ ԿԵԱՆՔԷՆ

ՈՒԽՏԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐԻԻՐԱԾԵԱԿԻՆ ԱՌԻԹՈՎ

1838-1938

(Տես Բազմավէպ Յուժուար - Փետրուար 1939, էջ 37)

Բ

Բայց բնական ձիրքերուն համար մարդ մը իսկապէս մեծ չ'ըսուիր, պէտք է ունենայ համապատասխան արդիւնք եւ արժանիք: Այս տեսակէտով ի՞նչ հաւաստիքներ տուած է Հ. Ալիշան: Ահա կարեւորագոյն հարցը՝ որ գլխաւոր նպատակն է իմ այս տողերուն: Մօտէն կենակիցներու վկայութեամբ՝ ի վիճակի եմ անմիջապէս հաստատելու որ զրական համբաւէն աւելի զարմանալի եղած է անոր ներանձնական կեանքը, եւ իր գրիչը ունենալ պէտք է զայն պատկերացնել կարենալու համար: Ան մեր մէջ մարմնացումը եղած է քրիստոնէական առաքինութեանց եւ յառաջամարտիկ ախոյեան գէպի կրօնաւորական կատարելութիւն, համաձայն Ուխտիս Հիմնադրի ոգւոյն: Հանճար եւ գիտական հմտութիւն իրեն համար միջոցներ էին արդիւնք շահելու, ոչ թէ նպատակ: Անիկա մէկն էր արեւուն տակ երեւցող այն հոյակապ դէմքերէն՝ որոնք մարդկային իմացականութեան մինչեւ խորերը թափանցելով հանդերձ՝ կը կարծէին թէ ոչինչ գիտեն: Հակառակ իր տաք ու վառ վրուն խառնուածքին՝ զործնական օրինակով կը զգացնէր թէ ինչպէս կրնայ մարդ իր անձին յաղթել՝ մեռցնելով չա-

րայօժար կիրքերը: Յամառ աշխատող մ'էր ու ժլատութեամբ շահագործող ժամանակի բոլորներն անգամ. եւ մենք տեսնելով իր անխափան ներկայութիւնը ամենօրեայ աստուածային պաշտամունքներու եւ վանական համախմբութեանց մէջ, չէինք կրնար ըմբռնել թէ ինչպէս ատեն կը զրտնէր երեւան բերելու համար իր ստուարահատոր զործերը: Ողձամիտ կարգապահութեամբ կը հետեւէր միշտ Ուխտին կանոններուն. էր կատարեալ հնազանդ, սակաւախօս եւ պատկառաղիցի, խստապահանջ իր անձին համար եւ արգահատող ու կարեկից՝ ուրիշներու հանդէպ: Շատ կը սիրէր ու կը յարգէր կրօնաւորական աղքատութիւնը. կ'ապրէր սակաւապէտ ու չարքաշ: Չմբան խիստ եղանակին՝ երբ մեծ ու պղտիկ պատսպարուած կ'ըլլային թանձր վերարկուներով, ինք կը դռահար բարակ ու կարճ զգեստով մը: Ծերութեան ամբողջ շրջանին եւ կեանքին վերջին տարիներուն անգամ հազիւ հինգ ժամ կը քնանար՝ բնութեան հարկը վճարելու բռնադատութեամբ: Գիշերանց ժամը չորսին կ'իջնէր Եկեղեցի միա-միմակ սպասաւորով մը եւ պատարագելէ ու առաւօտեան ժամերգութեանց մասնակցելէ ետքը՝ կը

զառնար սենեակը, եւ գրաւոր աշխատութեանց ձեռնարկելէ առաջ՝ պահիկ մը կը զրազէր հոգեւոր գիրքեր յօրինելով կամ թարգմանելով ամէն օր: Այս գեղեցիկ յօժարամտութեանը արդիւնք են ահա՝ իր գրչէն ելած ու բարեպաշտներու հոգեւոր սնունդ եղած ծանօթ գիրքեր, ինչպէս՝ Հաղորդասէր հոգի, Աղօթք Արեղայի, Նրմանութիւն Ս. Ալոգիոսի, Սնունդ սրտի եւ հոգւոյ, Տայցք Աստուծոյ, Կրթութիւն սիրելոյ գիտութեան, Իմացք ի շարժարանս Քրիստոսի, Ճառք հոգեւոր վասն միանմանց եւն: Ամօթխածութեամբ շառագունած շնորհալի գիմագիծը ներգաշնակօրէն լծորդուելով իր քաղցրախօս լեզուին եւ հեղահամբոյր բնաւորութեան հետ, կը զրաւէր թէ՛ միաբանակիցներուն թէ՛ տարներուն սիրտերը: Այս մասին կը թրւէր կրկին ողին առած ըլլալ Հիւրմիւզ Եղուարդ Գերապայծառին՝ զոր շատ սիրած էր, եւ անոր մահուան առթիւ տուած կենսագրական ծանօթութեանց մէջ կային այնպիսի տողեր՝ որոնցմով իր իսկ նկարը կը յօրինէր անդիտակցաբար: Գաղափար մը տալու համար՝ ահա կը յիշեցնէր կտոր մը միայն իր այդ գրուածքներէն. եւ չունիմ, կ'ըսէր, պատշաճագոյն բառ եւ բանաձեւ որոնցմով կարելի ըլլայ բովանդակել այս Անձին բոլոր սեփական եւ ինքնաշարժութիւնը, բազմազան ու քաղցր շնորհիմներու գուգորդութիւնը՝ երկնաւոր հանգամանքներով օժտուած: Մէկն է այն սակաւերեւեաց դէմքերէն՝ որոնց - եթէ յանդգնուիմք չէ ըսածս - քերութիւն է երկրաւոր ծնանիլ, եւ չմիանալ անմիջապէս վերին յարազուարթ խումբերուն հետ: Վասնզի քաղցրութիւն կը յարդէր ու կը բուրբէր իր ամէն մէկ տարագով, կերպարանքով, ձայնով, գրոյցով, կենակցութեամբ եւ գործակալան ու մարդասէր սրբտովը: Եւ կարծեմ չկայ ոչ ոք որ հետքիչ շատ կենակից ու խօսակից եղաւ՝ առանց սիրելու գայն կամ առանց գմայլելու անոր սրտին ակամակիտ պարգուքեան վրայ, որ արտաբանապէս ունէր մանկութեան ապակեփայլ պաղպաղք, եւ ասոր հետ՝

ծերունագարդ խոհականութիւն(1):

Մարդ այս նկարագրութիւնը կարգաւորով՝ չի գիտեր որո՞ւն վրայ հիանալ աւելի, գրուածութեան անձին թէ գրուածութեան, որովհետեւ շատ նման են իրարու, աստուածաբան գոյգ հոգիներ, խորթափանց միտքեր ու մեղրածորան գրիչներ՝ երկուքն ալ, օժտուած բնութեան եւ շնորհաց բազմատեսակ ձիրքերով:

Ալիշանի ոսկեղինիկ առաքինութեանց շարքին մէջ հարկ է յատկապէս նկատի առնել անոր հասարակասիրութիւնը, այսինքն՝ եղբայրսիրական ու հայրական անխտիր խնամքները: Իր ընդհ. Աթոռակալի հանգամանքով՝ հոգածու էր երիտասարդ արեղաներուն՝ որոնցմէ մին եղած է սոյն տողերը գրողը: Առիթներու եւ պարագաներու համեմատ՝ գիտէր իւրաքանչիւրին հասցնել կամ ուրախալի անակնկալներ կամ յարմար քաջալերանքներ: Յիշեմ մէկերկուքը միայն ինձ հանդիպածներէն: Վանքի մեր վարժարանէն դեռ նոր ելած 1888ին սենեակիս մէջ կը զրազէի անդրանիկ աշակերտներու տետրակները սրբադրելով: Օր մը յանկարծ Հ. Ալիշան ներս մտնելով՝ ինձ կը յանձնէր նոտրագիր թուղթ մը՝ ասիկա քեզի կը վերաբերի ըսելով: Կարգացի ու տեսայ որ խնդրագիր մըն էր Եղիա Թումաճանեան ստորագրութեամբ, խորբերդէն Կ. Պոլսոյ Հայ - Կաթողիկէ Պատրիարքարանին ուղղուած՝ իմ ծնանելէս 8-10 տարի առաջ: Բնականաբար՝ մեծապէս ուրախացայ այդպիսի յայտնութեան մը համար՝ ինձ բոլորովին անծանօթ մինչեւ այն օր. բայց միամտօրէն առանց հետքերը բերելու անոր բուն նշանակութեամբ եւ ոչ ալ համարձակելու իրմէ տեղեկանալ, կը զարմանայի թէ ի՞նչպէս կրցեր է ձեռք ձգել իմինիս նման հեռաւոր ու աննշան գերդաստանի մը վերաբերող այդ պաշտօնաթուղթը(2):

(1) Գրաւոր բնագիրը տե՛ս Բազմ. 1876, էջ 345:

(2) Յետոյ ուրիշ հեղինակաւոր անձերէ եւ իմ

Այս դէպքէն չորս տարի յետոյ, Մ. Ռաի. վարժարանը անցած ուսուցչութեան պաշտօնով, սկսեւ էի յօրինել Առաջին Քայլ դրաբար քերականութիւնս: Գործը աւարտելուն պէս՝ համարձակեցայ զայն իրեն ներկայացնել նախ քան տպագրութիւնը, եւ խնդրել որ աչքէ անցնէ ու չնորհէ իր հեղինակաւոր կարծիքն ու հաւանութիւնը անոր հրատարակութեան համար: Դէմքին վրայ փայլող անուշ ժպիտէն հասկըցայ որ մերժուած չէր խնդիրքս: Անմիջապէս ընդունեցաւ հրատարակութիւնը ձեռագիրներս ու դրաւ քովը դարակին վրայ, եւ օրական պահիկ մը սահմանելով շարաթ մը անոնցմով զբաղելէ ետքը, զանոնք ինձ յանձնեց՝ զատ թղթեակի վրայ հաղիւ մէկերկու բան նշանակելով, ու ըսաւ. Այս գործդ իր տեսակին մէջ լաւ է, ըստ իս, եւ կրնայ նոր միջոց ըլլալ գրաբարի ուսուցման: Աջահամբոյր շնորհակալութեամբ առի դրածներս ու մեկնեցայ, եւ անոնց մէջ անցընելով իր յիշեցուցած մէկերկու կէտերը՝ վստահութեամբ յանձնեցի Տպարանապետին: Ուրախութիւնս անսահման էր՝ ունենալով իր գործօն օժանդակութիւնն ու վաւերացումը այդ իմ աննշան աշխատութեանս համար, որ եթէ հրատարակութեամբ մէկէ աւելի անդամներ՝ առանց յայտնապէս իր անունը յիշատակելու, պատճառն էր՝ նախ չվիրաւորել իր չափազանց համեստ զգացումը, եւ երկրորդ՝ չտալ գործիս արժանիքէն աւելի կարեւորութիւն:

Քանի մը տարի անցած էր նաեւ այս մասնադէպին վրայ, երբ ես ժամանակէ մը ի վեր արդէն հեռուոր հայրենիքս կը գտնուէի ծանրապէս հիւանդ... Եւ ահա՛ կը հասնէին ինձ իր քաջալերական նամակները: Անոնցմէ մէկին մէջ ներփակելով նաեւ անուանակից Առաքելոյս պատկերը՝ կը գրէր ի միջի այլոց. Սիրելի եւ պատուական Հայրիկ, ցաւեաց ինձ եւ ցաւեորպէս եւ այլոց եղբարց, խօբութիւն Գո. ... Յուսամ զի ասպնջականիք⁽³⁾ որպէս զմի ի հարագատ հոգեկցաց իւրեանց դարման տարցին Քեզ, եւ վաղ կամ անագան

շնորհեցե՛ք Քեզ Տէր առողջութիւն:..... Ծանո՛ դարձեալ քէ զիս՝րդ կաս, քեքեւացա՞ւ Երեսն, եւ գգո՛յշ կաց ի ցըրտոյ՝ որ անշուշտ սաստիկ է այդք քան աստ: Ի գօրավիզն Քեզ եղիցի անուանակից Առաքելոյ եւ քարեխօս Քեզ եւ ինձ: Յառաջ քան զնոր տարին՝ մաղթեմ Քեզ քաղաքութիւն. եւ Դու աղօթեա՛ վառն իմ որպէս եւ ես՝ Քեզ: — Հոգեկից Հ. Ղեւոնդ Մ. Ալիշանեան:

Մէջ բերուած այս մանրադէպերուս նըպատակն է ցուցնել թէ ան ինչպէս կը հասնէր իր բոլոր երիտասարդ միաբանակիցներուն՝ աշխարհի ո՛ր ծայրն ալ գտնուէին անոնք:

* * *

Սակայն մեզի ամենէն աւելի հիացում պատճառողը անոր զարմանալի խոնարհութիւնը եղած է, խոնարհութիւն ոչ արտաքին յարգար ու ձեւակերպիկ, այլ ճշմարիտ ու խորարմատ՝ դարաւոր կազմի մը նման: Եւ աւելի պերճախօս են այս մասին դործնական փաստերը: Մինչհայր ու օտարներ կը պանծացնէին իր մտաւոր կարողութիւնը, ինք ամենեւին չէր ուզեր հաւատալ, մանաւանդ թէ կը ջգայնոտէր ու կը զարմանար իր վրայ զարմացողներու վրայ: Մահու չափ կ'ատէր ինքնահաւանութիւնը ու կը փախչէր անկէ ինչպէս օձէ մը, խորապէս ազդուած անշուշտ առաքելական սաստէն թէ՛ Զի՞նչ ունիս գոր ոչ ի՞նչ առեալ, եւ եթէ առեա՛ զի՞ պարծիս իբրեւ գշառեալ: Եւ սխալած չենք ըլլար՝ եթէ ըսենք թէ միշտ իր անձին կը

մօրէս տեղեկացայ եւ ստուգեցի որ ատիկա եղած է սկզբնաւորումը Թումանյանի մեր ընդարձակ ազգատօհմին մէկ ճիւղի գարձին ի Կաթողիկէութիւն:

(3) Այդ բառով կ'իմացնէր Խորհրդի մէջ հաստատուած եւրոպացի կրօնաւորներ, որոնք քանիցս զիմում ընելով Կիւրեղեան Գերպ. Աբրահամ յաջողեցան զիս իրենց մօտը բռնել չորս տարի, որպէս հոգեւոր հայր, բեմախօս եւ դաստիարակ իրենց երկսեռ վարժարաններուն մէջ:

յիշեցնէր այս պատգամը՝ ինքզինք անարժան նկատելով ո՛ր եւ է գովեստի եւ ծառայելու միայն պարտական:

Ուստի, հակառակ Միաբանութեանս ընդհանուր բաղձանքին՝ զինք Միւթար Աբրահամ Գահուն վրայ տեսնելու՝ Հիւրմիւղեանի մահուան առթիւ, ոչ միայն իբր անկարող բացէ ի բաց կը հրաժարէր՝ գրիչըս ձեռքէս մի՛ առնէ՛ք առարկելով, այլ իր աշակերտը եղող նորընտիր Աբրահամ տեղ մը հանդիպելուն պէս զգալի վեր առած զլուս կը ծռէր. սենեակը յաճախ իր ձեռքովը կ'աւելէր, եւ իրեն համար եկող ուխտաւոր ազգայիններէն ինքնութիւնը կը ծածկէր: Մերոնք կը պատմէին թէ ասոնցմէ մէկը անգամ մը իրմէ ուղղակի հիւրասիրուած ըլլալով, անդիտակցաբար կը խնդրէ Հ. Ալիշանին ներկայանալ: «Ի՞նչ պիտի ընես, կ'ըսէ իրեն անծանօթ հիւրընկալը, անիկա ալ ծերացած է ճիշտ ինծի պէս»: «Բայց ես կ'ուզեմ անծամբ տեսնել զինքը եւ օրհնութիւնը առնել, ատոր համար եկայ», կ'աւելցնէ այցելուն: Այն ատեն տեսնելով որ այլեւս հնար չկայ զինք փնտռողի ձեռքէն ազատելու, «Տեսած էք արդէն, կը պատասխանէ, ա՛ն է ձեզի առաջնորդողն ու հիմա հետեւիդ խօսողը»: Այս խօսքին վրայ՝ հայրենասէր հայրդիւին աչքերը կը բացուին, անմիջապէս ծունկի կու գայ ու կ'ողջագուրէ անոր աջը ամենաջերմ համբոյրներով, եւ կը մեկնի՝ ուխտը կատարած ըլլալու գոհունակութեամբ:

Բայց «պատիւը իրմէ փախչողին ետեւէն կը վազէ» կ'ըսէ Ժողովրդային առած մը, եւ Հ. Ալիշան ի գուր ջանքեր կը թափէր անոր հետապնդումէն ազատելու համար:

Երբ 1885ին այն ինչ լրացած էր Սիսուանի տպագրութիւնը, Միաբանութիւննիս սարքեց ներքին ու համեստ գրական երեկոյթ մը՝ Կիւրեղեան Գերպ. Աբրահամ նախաձեռնութեամբ: Այդ առթիւ կարդացուեցան մէկերկու շնորհաւորականներ՝ հայրենաշունչ խանդավառութեամբ: Ու լաւ եւ հպարտ էին բոլոր միաբանները՝

բաց ի մեր քրտնավաստակ վանականէն, որ միակ նպատակն ու առարկան էր եղած ցոյցերուն: Պարզ հնազանդելու համար եւ մեծ մահացումով լսեց իրեն տրուած դրուատիքները, մանաւանդ Գանթարեան Հ. Սամուէլ վարդապետին գեղեցիկ նըպարհ հնչուն եւ գոռ ձայնով արտասանուած, որ կը սկսէր ու կը վերջանար սա նշանակալից տողերով.

Ի գուարքագին յայս եւ վրսեմ երեկոյ
Մինչ ժողովեալ Մըխիթարայ մեք որդիք՝
Տօնեմք ըզմեծ ծընունդ մըտաց հանգարոյ,
Ո՞ր ոչ քընդայ սիրտ՝ ուր խօսին Հայրենիք:

Պաշտելի՛ ձեռք, որք վերառեալ գօղ տարեաց՝
Նոր կերտեցին յաւերակացն ըզՍիսուան,
Յաւերժ արձան ի մեծ գարմանս ապառնեաց:

Իտալիոյ մայր Թագուհին՝ Մարկերիթա սովոր էր տարուէ տարի մեր վանքը այցելելու, եւ իրեն կ'ընծայուէր փառակազմ՝ Հ. Ալիշանի ստուար հատորներէ մին: Անգամ մը՝ հիանալով ներկայացուած գործին պատմական եւ հնագիտական ամենաճոխ պարունակութեան վրայ, ուզեց տեսնել բազմահմուտ հեղինակը: Երբ Ալիշան կը ստիպուի մեծ դժուարութեամբ ներկայանալ, «Ի՞նչպէս լոյս աշխարհ կը բերես այսքան խոշոր ու արժեքաւոր գործեր, կը հարցնէ Թագուհին. վեհափառ Դշխոյ, կը պատասխանէ, ինչպէս կատուներ երբ շարժում բան մը տեսնեն՝ անոր հետ կը խաղան իրենց բնագոյրը, մեք ալ վարժած ենք տեսակ մը սովորութեամբ գրիչ շարժելու հանդիպած քուղքերու վրայ»: Այս կ'ըսէ եւ մէկերկու վայրկեան շառագունած ոտքի վրայ կենալէ ետքը, խոնարհաբար հրաժեշտ կ'առնէ եւ խօսին կը հեռանայ:

Իսկ Քահանայական Յօրեղանին առթիւ (1890) եղած ազգային թէ օտար իրարանցումներն աննկարագրելի են: Բովանդակ Հայութիւնը բուռն բաղձանքով ուզած էր տօնախմբել իր Նահապետին վերջին յաղ-

Թանակը՝ առանց սեռի, աստիճանի եւ դա-
ւանանքի խտրութեան: Անմիջապէս Վե-
նետիկի Վանքը փութացեր էին եկեղեցա-
կան եւ աշխարհական բարձր անձնաւորու-
թիւններ, կրթական պաշտօնեաներ, ե-
պիսկոպոսներ եւ կաթողիկոսական ներ-
կայացուցիչներ: Հարիւրաւոր նամակներ
ու շնորհաւորական հեռագիրներ կը տե-
ղային աշխարհի ամէն անկիւններէն, շա-
տերը հայերէն լեզուով, եւ այնքան վրայէ
վրայ՝ որ քաղաքիս նամակատան պաշտօ-
նեաները ապշած կը հարցընեն եղեր. «Chi
è questo P. Aliscian che merita siffatti onori»?
(Ո՞վ է այս շ. Ալիշանը որ այսպիսի պա-
տիւններու կ'արժանանայ): Արդարեւ չա-
փազանց էին շարժումները եւ դուրս վա-
նական համեստ շրջանակէն. բայց հակա-
ռակ Յոբելեարի կամքին եւ Միաբանու-
թեան կանխադատ ծանուցումներուն՝
հարկ եղաւ համակերպիլ եւ զոհացում տալ
Աղգին օրինաւոր պահանջին:

Յատուկ մասնախումբի մը կարգադրու-
թեամբ կատարուեցաւ աննախընթաց տօ-
նախմբութիւնը՝ որ չորս օր տեւեց պարտ-
ուպատշաճ ծրագրով ու փառաւորու-
թեամբ: Նահապետին յորելինակից էին
նաեւ երկու ծերունազարդ Վարդապետ-
ներ, շ. Աբրահամ Վ. Ճարեան եւ շ.
Ղուկաս Վ. Լադեան, որոնք իրենց սեփա-
կան արդիւնքներու շնորհիւ փայլուն աստ-
ղեր ըլլալով հանդերձ՝ կը նսեմանային
ալիշանեան արփիազեղ պայծառութեան
առջեւ: Միտքէս բնաւ չ'ելլեր նախ անոր
Ոսկեղէն Պատարագին վրաս թողած տպա-
ւորութիւնը, եւ իր սպասաւորներէ մին
ըլլալու բախտաւորութիւնս՝ իբր երգիչ:⁴
Երբ վայելչապէս զգեստաւորուած՝ վե-
հաշուք կերպարանքով, ծանր եւ դողդո-
ջուն քայլերով եկեղեցւոյ աւագ բեմին
վրայ բարձրացած, կը պաշտէր Աստուա-
ծային Խորհուրդը՝ յար եւ նման մեր նախ-
կին Հայրապետներուն, անոնց ողբով,
չունչով ու լեզուով ներդաշնակօրէն կը
միացնէր իր մեղմ ու անուշ ձայնը դպի-
րներու եւ սարկաւազներու երգեցողու-
թեանց, իսկ ծածուկ կ'աղերսէր ու կը

Թախանձէր նուիրադործեալ Գառն Աստու-
ծոյ, զթութիւն եւ ողորմութիւն հայցե-
լով իր յաւէտ սիրելի ու տառապող Աղգին
համար:

Այս կրօնական սրտաշոյղ տեսարանին
կը յաջորդէր, ըստ օրակարգին, զրական
ու երաժշտական բաժինը նոր դահլիճին
մէջ՝ արտակարգ ու աղմկալի ցոյցերով:
Շնորհաւորական զգայուն մաղթանքներ՝
արձակ թէ ստանաւոր, հնչուն արտասա-
նութիւններ, կրակոտ բանախօսութիւն-
ներ, հետզհետէ վրայ հասնող հեռագիր-
ներու ընթերցումներ, մեներգներ, համ-
երգներ եւ կեցցէներ ու աղաղակներ՝ կը
թնդացնէին հանդիսասրահը: Տիրող խան-
դավառութիւնը իր գաղաթնակէտին հա-
սած էր այն պահուն, երբ Մ. Ռափ. սանե-
րը իրենց Ուսուցչին առաջնորդութեամբ եւ
ընկերակցութեամբ ընտիր երաժշտախում-
բի մը՝ հնչեցուցին անմահանուն Յոբելեա-
րին յօրինած եւ 40 տարի Հայութեան վե-
րեւ զոհացող Բաւ փորձաւոր... Բոլոր
հանդիսականները, հայ թէ օտար, տե-
ղացի թէ եկաւոր, հմայուած ելեքտրա-
կանացած էին հայրենավրէժ քայլերդին
աղղեցութեամբ, շատեր աթոռներէն վեր
վեր կը ցատէին եւ bis bis կանչելով կըրկ-
նել ու երեքնել կու տային դայն:

Յետոյ այն ինչ մեղմացաւ աղմկալից
ողեւորութիւնը, բոլորին աչքերը սեւեռած
էին Նահապետին վրայ՝ տեսնելու համար
թէ ի՞նչ պիտի ընէ կամ ըսէ արդեօք:

«Այլ ո՞վ պիտի նկարագրէ այն խորին
յուզումը — կը գրէր ի միջի ալոց Ա. Ար-
փիարեան⁽⁵⁾, — երբ ծերունի շ. Ղեւոնդ
Ալիշան վարդապետ ոտքի կանգնեցաւ:

(4) Կանխաւ փափաք յայտնած էր ինձ եւ շ.
Անդրէաս դասընկերիս՝ բեմէն փոխն ի փոխ հըն-
չեցնել Հայ ժողովուրդին երգածայն պաղատանքը.
Տէր ողորմեա՛, Տէր ողորմեա՛... Տո՛ւր աշխարհի
խաղաղութիւն, Եկեղեցւոյ պայծառութիւն, Ագ-
գիս Հայոց սէր միութիւն, եւն, զոր կատարեցինք
ի մեծ գոհունակութիւն իր հայրենասէր սրտին:

(5) Ծանօթ հրապարակաւոր եւ գրագէտ, շ. Ալի-
շանի նախկին սաներէն մէկը, որ հանդէսի պա-
հերուն անոր անմիջապէս մօտը կը բազմէր՝ իբր

Կարմրցած էր ան, աչքերը խփած ու ար-
ցունքով լեցուն, ձայնն յուզեալ ու դող-
դոջուն, փոքրիկ բանաստեղծութիւնը կը
կարդար: Անոնք որ ապրած են շ. Ալիշանի
հետ, նախկին աշակերտներ, անոնք միայն
կրնան դադարաւ մը կազմել բանաստեղ-
ծին այս բոլորին զգեցած դէմքի մասին:
Շ. Ալիշան այդ բանաստեղծութիւնը գրած
էր նոյն միջոցին՝ թուղթի մը կտորի վը-
րայ: Ահաւասիկ այդ գեղեցիկ նուագը՝
որ իր անձին ուղղուած սրտաշոյղ կոչ մըն
է՝ շնորհապարտ մնալու Աստուծոյ եւ
Հայութեան.

Հովուիւով ընդ գառիվայր կեցադոյս
Ի խաւն կաւաց խորտակելոց դիր եւ տար,
Յորոց վերայ յարեաւ աշխարհ նոր, նոր լոյս,
Յե՛րբ իմ գալիսալի անիւ գլիցիս անդադար:

Քանի՛ ամբոյս աղաղակի այս կէս դար
Որոտացին, վրդովեցին գկայս եւ կոյս,
Եւ դու գանխով վարեալ յԱջոյն անվրբար՝
Անցեր ընդ հին հասակս, ընդ տիս դեռաբոյս:

Որք բոլորեալ ըզբեւ ի մօտ եւ հեռուստ՝
Անխնայապէս սքիռնեմ օրհներգս արդ հարուստ
Զեկեղեցւոյ եւ գՀայրենեաց՝ Յաւերժ Մարց:

Զի՞նչ այսօրեայ երախտեաց տաց ես տրիտուր.
— Ո՞վ որ գնաս ինձ եւ նոցա գիս ետուր,
Աղբի՛ւր սիրոյ, ըզՔեզ տաւ Քեզ տուրք անդարձ:

Ահա նոյնին աշխարհաբար, թարգմանու-
թիւնն ալ.

Հովուիւով այս կենցաղիս դառիվայրէն
Զարդուփրշուր կառքերու խաւն մէջ ցանուցրիւ,
Որոնց վըրայ ելաւ աշխարհ մը լոյս նորէն,
Ալ մինչեւ ե՛րբ գըլիս դու խախտած իմ անիւ:

Քանի՛ քանի աղաղակներ կէս դարուս մէջ
Որոտացին, վրդովեցին ամէն կողմեր,
Եւ դու յառաջ մըղուած Աջէն՝ գաղտ ու անչէջ,
Անցար տեսար հին հասակներ, թարմ տարիքներ,

Որոնք պատած շուրջը մօտէն թէ հեռուէն
ձօն մաղթանքներ կը սքիռնեմ արդ անխնայօրէն
Եկեղեցւոյ, Հայրենիքի՝ մեր Յաւերժ Մարց:

Ի՞նչ տամ տրիտուր այսօրեայ երախտալիւր.
— Ո՞վ որ անոնց զիս՝ եւ զանոնք ինձի տըւեր,
Աղբի՛ւր սիրոյ, ըզՔեզ կու տամ Քեզ տուրք
անդարձ:

«Ոչ ոք կրնար տեղը նստիլ — կ'աւելցնէր
հոս նոյն Յօղուածագիրը — երբ շ. Ալի-
շան, աչքերը արցունքով լի, երկինք յա-
ռեց ու ըսաւ. Աղբի՛ւր սիրոյ...: Այդ բո-
պէն անմոռանալի պիտի մնայ ինձ համար,
որ իր քովն ըլլալով՝ աչքերովս տեսայ
անոր աննման դէմքն այդ բոլորին: Միայն
լսելու համար այս բանաստեղծութիւնը շ.
Ալիշանի բերնէն եւ զինքն այդ բոլորին
նշմարելու համար Պոլսէն ի Վենետիկ գալ
կ'արժէր: — շ. Ղեւոնդ Վ. Ալիշան պատ-
մարան, բանաստեղծ ըլլալէ առաջ՝ քրիս-
տոնեայ է, քրիստոնեայ մը որ կատարե-
լապէս խոնարհ է, եւ կը խորշի ամէն պա-
տուէ, ամէն փառքէ: Վանականներն այն-
պէս քաջ գիտեն իրեն այս հոգեկան կա-
ցութիւնը որ շուարած էին թէ ի՞նչ ընեն:
Այսպէս «Բաղմալէպ»ին մէջ հրատարա-
կել տուաւ որ իրեն համար հանդէս պէտք
չէ կատարուի: Իրմէ ծածուկ կը պահուէր
հանդէսին պատրաստութիւնները, սակայն
տեղեկութիւն ունեցած եւ մասնախումբին
ըսած է թէ ի՞նչ կ'ընեն: Ասոնք պատաս-
խաներ են թէ Յոբելեանը միւս Վարդա-
պետներուն համար ալ է, եթէ ինքն ուղէ
արդեւ ըլլալ՝ բնականաբար միւսներն ալ
պիտի զրկուին այդ հանդէսէն: շ. Ղեւոնդ
Ալիշան այս պատասխանին վրայ հարկա-
դուեր է ըսել. Կը փափաքի որ իր ընկեր-
ներուն ամէն պատիւ ըլլայ, իսկ իրեն հա-
մար ոչինչ կ'ուզէ. իր իղձն է որ հանդէս-
ներուն համար եղած ծախքը ազգատնե-
րուն տրուի... Վենետիկէն գրած այս
նամակներովս չեմ կրնար երկար խօսիլ
անոր մասին. եթէ թղթակցութիւնս հրա-
տարակուի եւ հոս հասնի իմ մեկնելէս
առաջ՝ վիճակս շատ նախանձելի չ'ըլլար:
Ուրեմն առ այժմ լռեմ»:

Ներկայացուցիչ Պոլսոյ Հայութեան, եւ օրը օրին
նոյն ժամանակի «Արեւիք»ին կը հաղորդէր մանրա-
մասնօրէն իր բոլոր տեսածներն ու լսածները:

Այնուհետեւ կարգը եկած էր չքեղ հաց-
կերոյթին՝ սեղանատան մէջ եւ գիշերային
լուսավառութիւններուն, որոնք յաջորդա-
բար տեղի ունեցան վայելուչ հանդիսա-
ւորութեամբ⁽⁶⁾ :

* * *

Հ. Ալիշանի այս մխիթարութիւնը շատ
չտեսնեց սակայն: Հազիւ մէկերկու տարի
սենեակը քաշուած կը շարունակէր գրել
եւ սիրտ մաշեցնել իր սիրելի Աղզին հա-
մար, վրայ հասան 1895-96ի հայկական
ջարդերը եւ սաստիկ տխրութեամբ համա-
կեցին զինքը: Տեսնողներ կ'ըսէին թէ յա-
ճախ խուցը քաշուած կու լար՝ ինքզինք
պառնառ նկատելով Աղզին գլխուն եկած
այդ մեծ աղէտներուն: Մալաթիոյ եպիս-
կոպոսը՝ իմ ներկայութեանս՝ իրեններուն
կը պատմէր թէ անդամ մը Վենետիկի
Վանքը հանդիպելուն առթիւ՝ փափաքելով
յատկապէս այցելել ծերունի Նահապետին,
գտեր է զայն տխուր եւ տաղնապալից վի-
ճակի մէջ ու անմիջապէս հերքեր է անոր
տարապարտ մտատանջութիւնը այսպէս.
«Ձեր հայրենասիրական գրութիւնները,
Գերապատիւ Վարդապետ, սուրբ եւ նուր-
բական պիտի մնան առ յաւիտ: Հայրենիքի
ճշմարիտ սէրը՝ զոր Դուք արծարծեցիք
մեր Աղզին մէջ, պատրանք մը չէ՝ այլ
երկնային պատգամ: Բայց եթէ եղան մէ-
ջերնիս սխալ հասկըցողներ, եւ զազան
թշնամին կ'օգտուի ու պատրուակներ կը
հնարէ սաստկացնելու համար իր հայակեր
քաղաքականութիւնը, ատոր մէջ Դուք
մազաչալի մը իսկ պատասխանատու չէք
կրնար նկատուիլ ո՛չ Աստուծոյ եւ ոչ մար-
դոց առջեւ»⁽⁷⁾ :

Սակայն, որչափ ստոյգ է բարոյադէտի
մը այն խօսքը թէ մեծ յուզումները մեծ
հոգի ունեցողներու համար են, աւելի եւս
ճշմարիտ է մեր այս մեծ հոգիին, Հ. Ալի-
շանի, սա ոսկեղէն պատգամը՝ իր իսկ
կողմէ գործնապէս ապացուցուած, թէ
«Արիւթիւնը անհրաժեշտ արիւն եւ ոգի
է սրտի մը համար՝ որ սպառագիւնուած է

խոնարհութեան եւ համակամութեան ան-
խոցելի գրահներով»: Հեռի էր ան աշխար-
հային նպատակներ հետապնդելէ եւ միշտ
պատրաստ քամելու իրեն վիճակուած դա-
ւըն բաժակներուն մինչեւ վերջին մրուրը՝
եթէ այդ էր Աստուծոյ կամքը, զոր կը
պաշտէր յարածամ մրմնջելով.

«Ձիւնոյս քոյիմ եւ ոչ զիմ՝
Աստուած, միայն եւ կամիմ,
ի կեանս եւ յետ այս կեանց
եղէց ընդ քեզ անմեկիմ»:

Կամ երբ ինքզինք կը յանդիմանէր սա տե-
սակ մեղադրանքներով.

Ընդէ՞ր տրտում եւ անձն իմ,
է՞ր գլխակոր՝ սիրտ ազու՝
եւ չիցէ՞ ոք մըտերիմ
Տառապանաց քոց հասու:

(6) Սոյն մեծ Յորեկանը, որուն համառօտ ուր-
ուագիծը միայն տալ հարկադրուեցայ, նկարա-
գրուած էր ժամանակակից բոլոր ազգային թեր-
թերու մէջ, եւ մեր «Բազմավէպ»ն ալ տուաւ կարճ
տեղեկութիւն մը՝ նրկու խօսք վերնադրով: Այս
վերջինիս հետ նաեւ ինքը, Յորեկանը, յայտարա-
րութիւն մ'ըրաւ ուղղուած Աղզին ամէն անհատնե-
րուն եւ խմբակցութիւններուն, որ կը վերջանար
սա խօսքերով. Եթէ շատ չափաւոր երեւին իմ
շնորհակալութիւնս, երախտագիտութիւնս եւ հա-
մակրութիւնս առաջի այնչափ մոյս եւ առաւելա-
գանց բացատրութեանց բարեմաղորդացն, եւ ալ
իրենց սիրոյ եւ բարեկամութեան անչափութեան
դէմ՝ ապաւեն ունիմ անչափ մի. — Հայրենիք: Մեծ
պատիւ է ինձ՝ որ կերպով մի գաւ պատկերելով
կամ քափանցիկ փողով մի պատելով իսկապէս նա
ինքն ըլլայ եւ է նպատակն ամենայն եւ ամենուտ
եկած բօքափուած գգայուն մետուցանեմ խոնարհ եւ
չեքմ շնորհակալութիւնս, եւ օրհնութիւն ըստ կար-
գիս, հասակիս եւ վիճակիս, եւ խնդութիւն՝ ի
փառս Աստուծոյ եւ Սրբոց նորա պաշտպանաց
Ազգիս:

(7) Հապա ինչե՞ր պիտի չզգար՝ եթէ հոգեդարձ
մ'ընէր այսօր ու տեսնէր Հայութիւնը կիսովին
ընաճեցուած, ողջ մնացողները աշխարհի չորս կող-
մերը նետուած, եւ իր գրախտանման Հայաստանը
որջ եղած մարդակերպ դաղաններու... «Ձիւն նորէն
գերեզման տարէք» պիտի ըսէր անշուշտ:

ի տեղեկալուոյդ եւ անգաւ. —
ի ծոց անդր երբ մերձեցիր՝
Ուր ամենայն սէր ազատ
Դընէ գրաւ սիրտ սիրալիր:

Եւ քէ մեռան անձկալիք, —
Ուրեմն առ Նա կամիսցին՝
Առ որ եւ քն եմ գնալիք
ի ժամանակէտն հանգըստին:...

Եթէ չափազանց յուզուած էր ազգին
կորուստներուն համար, ատիկա արդիւնք
է մի միայն իր ճշմարիտ հայրենասիրու-
թեան որուն ի սպաս դրած էր ամբողջ
կեանքը իրր աստուածային հրաման: Ան
իրեն տիպար օրինակ ունեցաւ ոչ միայն
Նախամարդարէ մը եւ հեթանոսաց Առա-
քեալ մը՝ որոնք մինչեւ իսկ յաւիտենա-
կան երանութենէն զրկուիլ յանձն կ'առ-
նէին իրենց ցեղակիցներու փրկութեան
համար, այլ նոյն ինքն ամենողորմ Փրկի-
չը Յիսուս, որ երկնքի ու երկրիս տէրն
ըլլալով հանդերձ՝ մասնաւոր սէր ու կա-
րեկցութիւն ցոյց կուտար իր մարմնաւոր
հայրենիքին ու հայրենակիցներուն հան-
դէպ: «Ոչ ուրեք առաքեցայ՝ եթէ ոչ առ
ոչխարս տանն Իսրայելի» պատասխանեց
Քանանուհւոյն համար բարեխօսող աշա-
կերտներուն. եւ նոյները քարոզութեան
զրկելով՝ կը պատուիրէր. «Ի ճանապարհ
հեթանոսաց մի՛ երթալ, այլ առաւել առ
ոչխարս կորուսեալս տանն Իսրայելի»:
Այս գերմարդկային ոգին ու գիւցաղնա-
կան նկարագիրը լիովին ընդօրինակած էր
նաեւ Միաբանութեանս Հիմնադիրէն: Ըսի
վերեւ թէ ան մեր մէջ մարմնացումն էր
քրիստոնէական առաքինութեանց. վասնզի
ոչ միայն գիտութեամբ ու հանճարով եղաւ
ոչ միայն գիտութեամբ ու հանճարով եղաւ
Հայրենիքին պանծալի մէկ զաւակը, այլ
նաեւ անպարտելի նահատակ մը աստուա-
ծային սիրոյ՝ չնորհիւ իր ծայրագոյն խո-
նարհութեան, որուն համար հոգի կու տար
միշտ ու կը հառաչէր.

Խոնարհութիւն եւեք շաւիղ անկասկած՝
Ընդ որ երբեք ոչ խոնքեցի ուղեւոր.

Ո՛վ սիրտ շուարեալ, հայեաց ի վեր դու յԱստուած,
Եւ ընդ խոնարհ հետքս գտցես զիւր շրմարի:

Խոնարհութիւն, դու մոյք կեանց կամբքոց՝
Ընդ որս Աստուած էանց, ուսոյց ելեւէջ,
Խոնարհութիւն, լեր դու սրտիս ցուպ ցաւոց,
Եւ անվրտանգ անցցէ՛նդ կրքից իւրոց մէջ...

Արդարեւ խոնարհութիւնը եղաւ ամե-
նէն փայլուն գոհարը մեր հոգեւոյս Նա-
հապետին առաքինութեանց շարքին մէջ,
եւ իր լուսաւոր ուղեգիծը, մասնաւոր
կեանքի վերջալոյսի օրերուն: Անով է որ
երկնային իմաստութեան մարգարիտներ
ցանցեց ի վայելս բարեպաշտներու. անով
իր անձին կը յիշեցնէր՝ մերթ Մխիթար
Աբրահօր հետ. «Իմ վախճանն ոչ է հողմա-
վար մարդկային համբաւ՝ այլ միայն
փառք Տեառն իմոյ Աստուծոյ». մերթ
Եզնիկի հետ. «Վաղիւ երթալոց եւ ի հայ-
րենիսն, անդ հանգիրք». եւ աւելի ստէպ՝
իր աստուածավառ սրտէն բխածը. «Խաչ
քն Քրիստոս եւ կտակ կանոնացս եղիցին
ինձ ելք յերկիւնս»:

Եւ արդէն շատ հեռի չէր այլեւս իր ըզ-
ճացած այդ ելքը. կը զգար որ տակաւ կը
մօտենար վերջնական հանդիստին ժամա-
կետը, երբ յանկարծ փայլակի պէս հասաւ
մահուան երկնահրաւէր ոստիկանը՝ 1901
Նոյեմբեր 21ին գիշերը, ու զէպի անան-
ցական հայրենիքը փոխադրեց անոր սըր-
բանեալ հոգին՝ դառնակսկիծ ցաւ պատ-
ճառելով Միաբանակիցներուն եւ տխրեց-
նելով ամբողջ Հայութիւնը:

Ձեռ ուղեր եւ աւելորդ իսկ է կրկնել հոս
օրհասին բոլոր պարագաները՝ որոնց հա-
մառօտութիւնը անմիջապէս ծանուցուե-
ցաւ «Բազմավէպ»ի միջոցով: Այդ ատեն
եւ բացակայ էի Վանքէն, եւ ազգային
թերթի մը մէջ բօթը միայն կարդացի՝
այսպէս. Հ. Ալիշան Վենետիկի մէջ իր
մահկանացուն կնքեք է 81 տարեկան⁽⁸⁾:

(8) Հայ լրագիրներուն այդ լուրքեան պատճառը
ինքնին հասկնալի էր: Այդ ատեն ազգերնիս հա-
միտեան չարաշուք շրջանին խոտադոյն օրերը

Սակայն՝ նախապէս զգալ վճռական րոպէն՝ որուն անձկութեամբ կը սպասէր ինք, փութալ ծունր դնել անկողնին քովի աղօթարանին վրայ, փաթթուիլ իմացելութեան ու այդ դիրքի մէջ հեղիկ լռիկ աւանդել հոգին՝ այնպիսի շնորհք մըն է որուն քիչեր արժանացած են Աստուծոյ ճշմարիտ ծառաներէն: Կը հաւատամ ես՝ եւ ինձ հետ բոլոր Միաբանակիցներս՝ որ վերին յարազուարճ խումբերուն մէջ է աւանոր հոգին, բայց մեղմէ ալ հեռացած չէ բոլորովին. իր թողած անմահ յիշատակներով ան կը թեւածէ ամէն օր մեր մայրավանքի սրահներուն, սենեակներուն եւ ամէն անկիւններուն շուրջ: Այս բանին կը վկայէ նաեւ Միսիթարեան նոր սերունդը, որ կատարելապէս ըմբռնած է այս Մեծ Անձին ինքնութիւնը՝ առանց աչքով զայն տեսած ըլլալու: Նայեցէ՛ք մեր երիտասարդ Վարդապետներէ մին ի՞նչպէս ճշգրիտ կը պատասխանէ սա հարցումին՝ թէ ո՞վ է Հ. Ալիշան. «Մարդկային հոգին իր իմացական արտադրութիւններէն կը ճանչցուի: Այս սկզբունքով՝ ակնարկ մը նետենք այն հոգւոյն վրայ եւ այն մտքին վրայ՝ որ Վոսփորի ծաղկէնկար ափունքին վերեւ արուեստի նման ծագեցաւ եւ Ադրիականի եզրին՝ իբրեւ փարոս փայլեցաւ եւ պիտի փայլի միշտ իր անաղօտ ցոլքերով: Լայն ու երկայն յիսուսակոչ ճայնի մէջ է այս մեծ հոգւոյն ամբողջ հոգեբանութիւնը: Ծովածաւալ հմտութեամբ մարդկային դիտութեանց տիրանալէ եւ իմաստասիրական հարցերը քննելէ ու պըրպտելէ ետքը, հոն կը գտնէ միակ խաղաղաւէտ հանգրուան իր բոցավառ տենչերուն: Ահա՛ Նահապետին մեծութեան գաղտնիքը, որով գիտցաւ իր անձին մէջ ներգաշնակօրէն միացնել ճշմարիտ ազգասիրութիւնը ճշմարիտ աստուածսիրութեան եւ հանճարին մեծութիւնը խոնարհ վանականութեան հետ»⁽⁹⁾:

* * *

Խօսքս աւարտելու առեն՝ իմ միտքս կ'իշխայ վերջին կարեւոր հարցում մըն ալ: Հ. Ալիշան պիտի կարենա՞ր արդեօք հասնիլ դրական եւ բարոյական կատարելութեանց բարձունքը՝ եթէ Միսիթարայ կերտած այս տան մէջ դաստիարակուելու բախտաւորութիւնը չունենար: — Պատասխանը յայտնի է: Իր իսկ խոստովանութեամբ՝ Աստուծոյ հետք՝ ան ասոր կը պարտի ամէն երախտաւորութիւն: Քանի՞ քանի հանճարներ ոտնակոխ եղեր ոչնչացեր են՝ ճանապարհի վրայ ինկած ծաղիկի մը նման: Սոյն մաքուր մթնոլորտի մէջ է որ ան կրցաւ կատարելագործել ինքզինք ի փառս Աստուծոյ եւ յօգուտ իր տառապեալ Ազգին:

Մաղթելով որ անոր փրկաւէտ սկզբունքն ու ներշնչումները ծաւալին արդի աշխարհիկ Հայութեան մէջ, կը դնեմ այս քանի մը տողերս իր մահաբանին առջեւ իբր նշան իմ անսահման հիացումիս եւ որդիական զգացումներուս:

Հ. Թ. ԹՈՄԱՅԱՆ

Կ'ապրէր, մանաւանդ ներքին նահանգներուն մէջ: Անով հանդերձ՝ ես ինքս նախ պատեհութիւնը ունեցայ Խարբերդի վերի քաղաքին մէջ հանդիսաւոր Պատարագ մատուցանելու մեր մեծ Հանգուցեալին համար եւ հոգեհանգիստ կատարելու՝ պարտուպատշաճ ներբողեանով: — Նոյնը կատարուեցաւ նաեւ վարի քաղաքին մէջ՝ ողբացեալ Իսրայէլեան Եպիսկոպոսին կողմէ՝ հանդերձ դամբանական ճառով Արհ. Նաղլեան Գերպ.ին, որ տակաւին պարզ վարդապետ էր:

⁽⁹⁾ Հ. Կարապետ Ամատունի, «Բազմավէպ» 1925-26:

ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ

Այս անգամ ալ հաճոյքն ունինք մեր սիրելի ընթերցողներուն հրամցնելու քերթող — նահատակ Դանիէլ Վարուժանէն երկու թանկագին պատառիկներ:

Առաջինը՝ Փրանսերէնը «Հայկակնքուն արորանք» (հրատարակուած «Ցեղին սիրտ»-ը քերթուածներու հատորին մէջ) քերթուածին, նոյն ինքն նահատակ հեղինակէն ուղղակի Փրանսերէն գրուած եւ կամ թարգմանուած եւ հրատարակուած իր ուսանողութեան շրջանին՝ Կանտի մէջ: Երկրորդը՝ անտիպ նամակ մը՝ զոր ուղ-

ղած է իր նախկին Մ.—Ռափայէլեան աշակերտակիցներէն մէկուն, ծանուցանելով թէ Կանտէն վերադարձին սկսած է տենդոտ գործունէութիւն մը ազգային կրթական եւ հրապարակական կեանքի, ինչպէս մտադրութիւնը յօրինելու «Հացին երգը» իր Հայ մշակականը:

Յաջորդաբար Փրանսերէն ուրիշ նշխար մ'ալ պիտի հրատարակենք՝ եւրոպացի հրատարակիչներու գնահատանքով եւ աւանոր քերթողական տաղանդին գովեստով: ԽՄԲ.

POEME ARMENIEN

C'est une tombe bâtie de cyprès et teinte de sang.
Des hiboux hullulent alentour et l'ouragan le berce de ses mains divines.

De ses cerceaux pendent des chapelets de perles bleues, telles des larmes du ciel qui s'y seraient gelées.

Dans l'humidité et la fumée, dont la cabane est remplie, le vieux berceau inéluctablement se balance, comme la vieille vengeance de mon âme.

Il est un abîme infini où l'Arménienne couche ses lionceaux, où les baisers et les roses parfument l'odeur âcre du sang.

Aucun sein maternel ne s'incline sur lui, les ténèbres y sont mères et les foudres des têtes.

ՀԱՅԿԱԿՆԵՐՈՒՆ ՈՐՈՐԱՆԸ

Շինուած է ան մոռնով՝
Եւ արիւնով ներկրած.
Կ'երգեն բուրբ իրեն քով.
Կ'օրբ մըրքիկը կատղած:

Կամարէն վար կը կախուի
Կապոյտ կապոյտ ուլունքներ. —
Արցունքներն են երկրնիս
Ինկեր ցուրտէն հոն սառեր:

Խոնաւութեան մէջ, մուրին,
Որով խըրհիթն է լեցուն,
Լուռ կը մօմի օրոցքն հին,
Հին վրէժին պէս իմ հոգւոյն:

Անդունդ մ'է ան՝ ուր Հայն իր
Վիշապներն հետս կը ծընի,
Ուր համբոյրներն, վարդերն հիր
Կը բուրբն հոտն արիւնի:

Ոչ մէկ գիրք ծոց ծնողական
Հոն կը բանայ իր երկինք.
Խաւարներն հոն մայր կ'ըլլան,
Եւ կայծակներն ալ՝ ըստինք: